

ACTA HISTRIAE

29, 2021, 1

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

29, 2021, 1

KOPER 2021

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

UDK/UDC 94(05)

Letnik 29, leto 2021, številka 1

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Stuart Carroll (UK), Angel Casals Martinez (ES), Alessandro Casellato (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Lucien Faggion (FR), Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleš Maver, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Žiga Oman, Jože Pirjevec, Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Luca Rossetto (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Urška Lampe, Gorazd Bajc, Arnela Abdić, Žiga Oman

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Petra Berlot

**Lektorji/Supervisione/
Language Editors:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Arnela Abdić (angl.)

**Izdajatelj/Editor/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Institut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000, Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18, e-mail: actahistriae@gmail.com; https://zjdp.si/

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Spomenik kulturi spominjanja gradnikov slovenskega naroda in države od (zgodnj srednjeveškega) preseljevanja ljudstev do obdobja po koncu druge svetovne vojne. Stenska poslikava Slavka Pengova v predverju velike dvorane Državnega zbora RS iz leta 1958. Detajl prikaza osmanskih vpadov na Slovensko. (Foto: Matija Sušnik, Državni zbor RS). Z dovoljenjem. / A monument to the cultural memory of the Slovenian nation and state building from the (early medieval) Migration Period to the post-WWII period. Mural by Slavko Pengov in the lobby of the Great Hall of the National Assembly of the Republic of Slovenia dating from 1958. Detail of the depiction of Ottoman incursions into Slovenian territories. (Photo: Matija Sušnik/National Assembly RS). Used with permission.

Redakcija te številke je bila zaključena 31. marca 2021.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: CLARIVATE ANALYTICS (USA): Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); DOAJ.

To delo je objavljeno pod licenco / Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zjdp.si>.

Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zjdp.si/it/>.

The submission guidelines and all articles are freely available in color via website <http://zjdp.si/en/>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Àngel Casals: Conflict and Constructing National Identity: Catalonia, 1516–1714	1
<i>Conflitto e costruzione dell'identità nazionale: la Catalogna, 1516–1714</i>	
<i>Konflikt in izgradnja nacionalne identitete: Katalonija 1516–1714</i>	
 Aleš Maver: Kako je France Prešeren ukradel slavo Valtunku: temelji zapletenega slovenskega odnosa do pokristjanjevanja	21
<i>Come France Prešeren aveva privato Valtunk della sua gloria: le basi del complesso rapporto sloveno con la cristianizzazione</i>	
<i>How France Prešeren Robbed Valtuncus of His Glory: On Foundations of the Complicated View of Slovenes on Christianization</i>	
 Žiga Oman: Kosezi med zgodovinopisjem in kulturo spominjanja: (re)konstrukcija, recepcija in (re)interpretacije	37
<i>I kosezi tra storiografia e la memoria culturale</i>	
<i>(ri)costruzione, ricezione e (re)interpretazione</i>	
<i>The Kosezi Between Historiography and Cultural Memory: (Re)construction, Reception and (Re)interpretations</i>	
 Marko Novak: Vloga slovenskih odvetnikov in razvoj položaja slovenskega jezika kot pravnega jezika od 1848 do 1918	79
<i>Il ruolo degli avvocati sloveni e lo sviluppo dello status della lingua slovena come lingua giuridica tra il 1848 e il 1918</i>	
<i>The Role of Slovene Attorneys and the Development of the Slovene Language as a Legal Language Between 1848 and 1918</i>	
 Gregor Antoličič: Od Olimpa do smetišča zgodovine in nazaj – slovenski pogledi na cesarja Franca Jožefa od konca prve svetovne vojne do razpada Jugoslavije	91
<i>La caduta dall'Olimpo nella spazzatura della storia e il ritorno – le visioni slovene sull'imperatore Francesco Giuseppe dalla fine della Prima guerra mondiale fino alla disgregazione della Jugoslavia</i>	
<i>From Olympus to the Landfill of History and Back – Slovenian Views on Emperor Francis Joseph from the End of the First World War to the Breakup of Yugoslavia</i>	

Andrej Rahten: Slovenske narodnoemancipacijske težnje v postimperialni tranzicijski dobi	111
<i>Tendenze slovene di emancipazione nazionale nel periodo di transizione post-imperiale</i>	
<i>Slovene National Emancipatory Aspirations in the Postimperial Transitional Era</i>	

Urška Lampe: Spomin in pozaba v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni: primer taborišča Borovnica v Sloveniji	135
<i>Memoria e oblio in Jugoslavia dopo la Seconda guerra mondiale: il caso del campo di Borovnica in Slovenia</i>	
<i>Memory and Oblivion in Post-Second World War Yugoslavia: The Case of the Borovnica Camp in Slovenia</i>	

Polona Tratnik: Vloga popularne kulture in oglaševanja v kulturi spominjanja: grajenje jugoslovanske nacije in zamišljanje slovenske države	159
<i>Il ruolo della cultura popolare e della pubblicità nella memoria culturale: costruire la nazione jugoslava e immaginare lo stato sloveno</i>	
<i>The Role of Popular Culture and Advertising in Cultural Memory: Building the Yugoslav Nation and Imagining the Slovenian State</i>	

Matej Avbelj: Constitutionalization of Jože Pučnik's Political Thought	191
<i>La costituzionalità del pensiero di Jože Pučnik</i>	
<i>Konstitucionalizacija politične misli Jožeta Pučnika</i>	

Marjan Horvat: Osamosvajanje Slovenije v prizmi kulture spominjanja: vloga in pomen revije <i>Mladina</i>	207
<i>L'indipendenza della Slovenia nell'ottica della memoria culturale: il ruolo e significato della rivista Mladina</i>	
<i>Slovenia's Independence Through the Lens of the Cultural Memory: the Role and Impact of the Weekly Magazine Mladina</i>	

Članki, objavljeni v tej številki Acta Histriae, so nastali v okviru raziskovalnega projekta *Kultura spominjanja gradnikov slovenskega naroda in države*. Raziskavo je finančno podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS, J6-9354).

The articles published in this issue of Acta Histriae were arised from the research project: *Cultural Memory of Slovene Nation and State Building*. This research was supported by Slovenian Research Agency (ARRS, J6-9354).

OD OLIMPA DO SMETIŠČA ZGODOVINE IN NAZAJ – SLOVENSKI POGLEDI NA CESARJA FRANCA JOŽEFA OD KONCA PRVE SVETOVNE VOJNE DO RAZPADAJUGOSLAVIJE

Gregor ANTOLIČIČ

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: gregor.antolicic@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljen položaj cesarja Franca Jožefa v slovenski kolektivni zavesti. Glavni namen pričujočega članka je analiza odnosa Slovencev do cesarja v času njegovega življenja in obdobja od razpada Avstro-Ogrske naprej. Predvsem za čas po letu 1918 je v središče postavljena poglobljena analiza slovenskih učbenikov ter njihov prikaz življenja in dela Franca Jožefa. Pri tem učbeniki služijo kot izjemno zanimiv zgodovinski vir, saj so bili podrejeni državnim učnim načrtom, s tem pa je bila obravnavana zgodovinska snov pogosto odvisna od vsakokratne politične percepcije vladajočega sistema. V prvem delu članka je predstavljeno izoblikovanje Francjožefovega cesarskega kulta do leta 1918, s posebnim poudarkom na odnosu Slovencev do vladarja. Medtem drugi del članka z analizo učbenikov daje poudarek transformaciji cesarjeve podobe do razpada Jugoslavije. Poglobljena analiza vsebine učbenikov ponuja možnost boljšega razumevanja jugoslovanske in slovenske percepcije cesarja Franca Jožefa v času obstoja kraljeve in socialistične Jugoslavije.

Ključne besede: Franc Jožef, cesarski kult, Slovenci, učbenik, pozaba, transformacija, zgodovinska percepcija

LA CADUTA DALL'OLIMPO NELLA SPAZZATURA DELLA STORIA E IL RITORNO – LE VISIONI SLOVENE SULL'IMPERATORE FRANCESCO GIUSEPPE DALLA FINE DELLA PRIMA GUERRA MONDIALE FINO ALLA DISGREGAZIONE DELLA JUGOSLAVIA

SINTESI

Il contributo tratta la posizione che l'imperatore Francesco Giuseppe I d'Austria occupava nella coscienza collettiva slovena. Lo scopo principale dell'articolo era esaminare l'atteggiamento degli sloveni verso l'imperatore al tempo del suo potere e dalla disintegrazione dell'Impero austro-ungarico in poi. Soprattutto in relazione al periodo successivo al 1918, il contributo si focalizza su un'analisi approfondita dei libri di testo sloveni e la presentazione della vita e attività di Francesco Giuseppe in essi. I

libri di testo sono una fonte storica interessantissima; poiché erano soggetti ai curricula nazionali, il contenuto del materiale didattico per le classi di storia spesso dipendeva dalla visione politica del regime che in quel momento era al potere. Nella prima parte del contributo si elabora la costruzione del culto imperiale di Francesco Giuseppe fino al 1918, soffermandosi in particolare sull'atteggiamento degli sloveni verso l'imperatore. Con lo studio dei libri di testo, nella seconda parte l'accento si sposta sulla trasformazione dell'immagine dell'imperatore nel periodo che si conclude con la disintegrazione della Jugoslavia. L'indagine approfondita dei contenuti dei libri di testo offre uno spunto per comprendere meglio sia la concezione jugoslava che quella slovena dell'imperatore Francesco Giuseppe nei periodi della Jugoslavia monarchica e quella socialista.

Parole chiave: Francesco Giuseppe, culto imperiale, sloveni, libro di testo, oblio, trasformazione, concezione storica

UVOD

Zanimanje za živeče in preminule kronane glave ima v zavesti Slovencev prav posebno mesto.¹ To vsekakor dokazuje dobra prodaja različnih »rojalnih« biografijskih, kot tudi zanimanje rumenega tiska za aktualne pripetljaje znotraj evropskih vladarskih hiš. Ob tem se pri znanstveni obravnavi nekdanjih domačih vladarjev, kot npr. cesarja Franca Jožefa, pojavlja vprašanje kulture spominjanja. Kdaj vladar v kolektivni zavesti ohranja idealizirano podobo gradnika države, njenega branitelja itd., kdaj pa se kultura spominjanja premakne v demonizacijo vladarja in razvrednotenje njegovega dela. Primer odnosa Slovencev do Franca Jožefa nudi širok spekter možnih interpretacij in stereotipov, ki so se med Slovenci izoblikovali že v času njegovega življenja in doživeli nekatere transformacije v zadnjih stotih letih od njegove smrti. Zagotovo Franc Jožef danes, ob Mariji Tereziji, med Slovenci velja za najbolj poznanega pa tudi priljubljenega vladarja (Rozman, 1999, 8). To dokazuje tudi dejstvo, da je bila monografija, ki je ob 100. obletnici njegove smrti izšla pri Cankarjevi založbi, velik prodajni uspeh. Širše zanimanje javnosti za življenje in delo Franca Jožefa pa kaže na potrebo po zgodovinski analizi njegove podobe in pomena za Slovence. Pričujoči članek bo tako ob nekaterih splošnih analizah posebno pozornost namenil pregledu učbenikov, ki so izšli v obdobju od razpada monarhije do razpada socialistične Jugoslavije, in vlogi, ki jo ima v njih Franc Jožef.

1 Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega projekta št. Z6-2662 in raziskovalnega programa št. P6-0052, ki ju sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost iz državnega proračuna.

»PRESVITLI« CESAR MED OBOŽEVANJEM IN PEKLOM

Nedvomno drži, da je Franc Jožef do razpada monarhije med Slovenci veljal za dobrega starega vladarja, ki je kot očetovski duh bdel nad svojimi narodi. Ta neomajna podoba cesarja se je pričela krhati šele v času prve svetovne vojne, ko je pomanjkanje in trpljenje že nekoliko načelo cesarjev očetovski lik. Kljub temu je torej večino svoje vladavine Franc Jožef med Slovenci, kot tudi drugimi narodi monarhije, užival precejšnji ugled. Od sredine 19. stoletja naprej so Slovenci svojo vdanost vladarju dokazovali na različnih počastitvah njegovih praznikov, predvsem rojstnih dni in okroglih jubilejev obletnic vladanja. Hkrati je narod skupaj s cesarjem trpel ob različnih družinskih tragedijah, kot sta bili smrt prestolonaslednika Rudolfa leta 1889 in umor cesarice Sisi leta 1898 (Vodopivec, 2016, 67).

V dolgih desetletjih vladanja se je okrog Franca Jožefa ustvaril cesarski kult, ki se je kazal na različnih ravneh vsakdanjega življenja ljudi. Otroci so se v razredu učili pod podobo cesarja, medtem ko so bile smrtnе obsodbe na sodiščih izrečene prav tako ob cesarjevi »prisotnosti«. Temelje vdanosti vladarju in cesarski hiši je »zagotavljal« avstro-ogrski šolski sistem, ki se je pri učenju zgodovine v osnovnih šolah osredotočal na avstrijsko zgodovino, v sklopu katere so želeli, da bi otroci gojili ljubezen do domovine in cesarske rodbine (Bernik, 2006, 25). Z glavnimi smernicami šolskega sistema je bilo tako vzpostavljeno izhodišče za izoblikovanje cesarskega kulta. Pri tem pa Igor Grdina opozarja, da je bil cesarski kult omejen na Franca Jožefa samega in je le redko prešel v slavljenje države. Takšna trditev nam v precejšnji meri nudi odgovor na vprašanje, zakaj se je tudi v obdobju po razpadu monarhije, oziroma vse do danes, med ljudmi ohranila pozitivna podoba nekdanjega monarha, medtem ko bi težko trdili, da obstaja kakšna širša afiniteta do države, ki ji je Franc Jožef vladal. Ta ugotovitev postane očitnejša, če cesarski kult primerjamo z zadnjim slovenskim kultom osebnosti, ki se je izoblikoval v času socialistične Jugoslavije. Medtem ko ima v primeru habsburške monarhije vladar v kolektivnem spominu izjemno močan položaj, so se v primeru Jugoslavije v družbeno zavest, predvsem tistih, ki sami niso živeli v tej državi, bolj kot čaščenje Tita zakoreninili stereotipi o dobrih starih jugoslovanskih časih, ko je vsak dobil službo, stanovanje itd. (Grdina, 1999, 29; prim. Marković, 2007).

Čeprav so Slovenci častili tudi Francjožefove predhodnike, je čas druge polovice 19. stoletja v ustvarjanje cesarskega kulta vnesel posebno dinamiko. Klasičnim upodobitvam, ki niso bile dostopne večini populacije, so se namreč pridružile fotografije, razvoj tiska in medijev pa je še olajšal in pospešil širjenje propagandnega materiala. Hkrati so čaščenju cesarskega kulta v veliki meri podlegli tudi vidni slovenski literarni ustvarjalci (Rozman, 1999, 8). Slednji so predvsem v času cesarjevih jubilejev in družinskih tragedij v svojih delih povzdigovali Franca Jožefa in dinastijo. Cesarjeva vsemogočna podoba je tako svoj odsev doživela v delih Antona Funtka, Simona Gregorčiča, Franca Ksaverja Meška, Luize Pesjak,

Silvina Sardenka (Alojz Merhar), Josipa Stritarja, Lovra Tomana idr. (Dolgan, 1989, 221, 224–225, 236, 237, 239, 243, 245, 254). Omenjeni avtorji so v svojih hvalospvih cesarju sledili temeljnemu vzorcu slovenske panegirične poezije, ki jo je v prvi polovici 19. stoletja, torej v času Metternichovega absolutizma, zasnoval Jovan Vesel Koseski (Grdina, 1999, 28–29). Slednji je namreč v imenu Slovencev cesarja Ferdinanda I. naslovil z besedami: »Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovincu ne gane!« (Grdina, 1996, 52). Tako je bil ustvarjen stereotip neomajne slovenske zvestobe cesarju in dinastiji, ki je nato v času vladavine Franca Jožefa dosegla svojevrsten vrhunec.

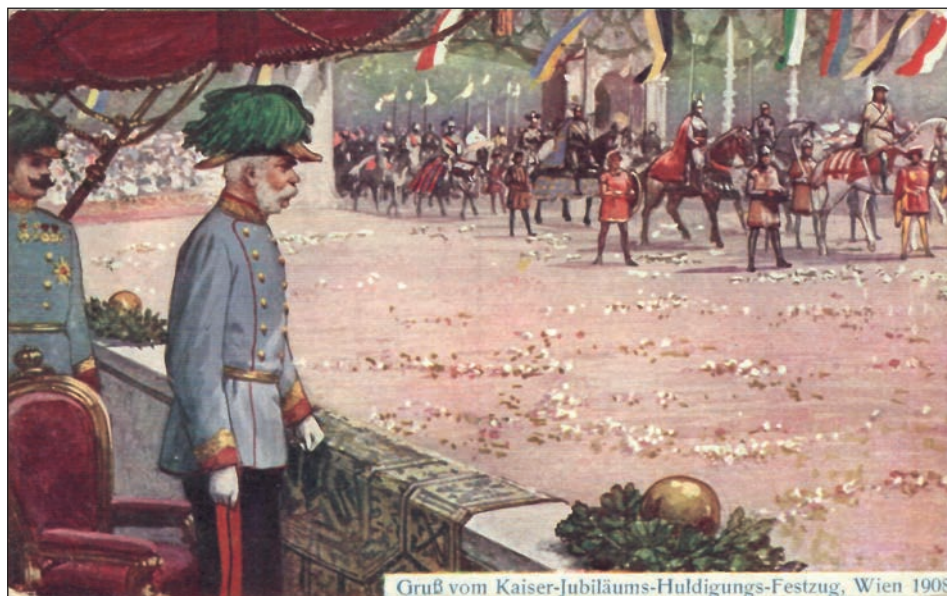
Podobno kot v primeru Ferdinanda I. so cesarski obiski tudi pod njegovim naslednikom predstavljali prav posebni segment znotraj čaščenja cesarjevega kulta. Franc Jožef je tako ob različnih priložnostih večkrat obiskal slovensko ozemlje, njegovi obiski pa so bili pogosto povezani s slavnostnimi prireditvami, paradami itd. Pri tem je tehnološki razvoj druge polovice 19. stoletja z izgradnjo železnice precej olajšal cesarjeva potovanja (Holz, 2016, 89–114). Predvsem prvi del vladavine je tako Franc Jožef preživel na številnih obiskih širom monarhije. S svojo osebno prezenco na različnih koncih države pa je še dodatno pripomogel pri izgradnji cesarskega kulta. V času, ko PR-služb sploh še ni bilo, je Franc Jožef očitno dobro razumel, kako je stik s prebivalstvom pomemben za utrjevanje lastnega položaja (Huber-Frischeis, 2016, 125–134). To je dokazoval tudi z rednimi avdiencami, na katerih je sprejemal običajne ljudi in prisluhnil njihovim tegobam. Čeprav so bili cesarjevi stiki, z obzirom na ogromno število podanikov, omejeni na relativno majhen del posameznikov, je verjetno že sama možnost vzpostavljanja kontakta s cesarjem na prebivalstvo učinkovala zelo pozitivno (Valenta, 2016, 119–124). Francjožefova ljudskost in dostopnost pa sta odsevali še v času po drugi svetovni vojni, ko so npr. avstrijsko-nemški filmi pogosto nakazovali na njegovo prijaznost do podanikov (prim. Weidinger, 2015).

V primeru obiskov slovenskega ozemlja ima znotraj izoblikovanja cesarskega kulta posebno mesto Francjožefov obisk po uničujočem ljubljanskem potresu aprila 1895. Z njim je namreč cesar še dodatno utrdil podobo skrbnega očeta narodov, ko je nemudoma po potresu, 7. maja 1895, obiskal porušeno Ljubljano. Kranjsko prestolnico je Franc Jožef pred tem nazadnje obiskal leta 1883. V spomin na cesarjev obisk je Josip Paulin še istega leta izdal posebno knjižico, v kateri je med drugim zapisal: »In ta novi dokaz cesarjevega sočutja, cesarske blagonaklonjenosti, je navdal vsa srca z iskreno radostjo.« (Paulin, 1895, 38). Prebivalstvo mesta je tako z velikim navdušenjem in veseljem sprejelo enodnevni obisk najvišjega predstavnika države, ki je ob odhodu z ljubljanske železniške postaje dejal: »Velikost nesreče me je presenetila; kar sem videl, je dosti huje, kakor sem mislil, bodite preverjeni, da storim vse, kar je možno, da se mestu in deželi najizdatnejše pomore.« (Paulin, 1895, 55–56). S svojim obiskom in pripravljenostjo pomagati je Franc Jožef med Slovenci na prehodu v novo stoletje še dodatno okrepil cesarski kult. Takoj po njegovem

obisku so se ljubljanske mestne oblasti odločile, da v spomin na ta pomembni dogodek vladarju postavijo spomenik. Tem prizadevanjem se je leta 1896 pridružil tudi novi ljubljanski župan Ivan Hribar, ki je sicer v svojem življenju precej spreminjal stališča do Habsburžanov. V svojih spominih Hribar navaja, da je za idejo o postavitvi kipa prej kot hvaležnost za cesarjevo pomoč stala želja Slovencev, da bi cesarja napravili za pokrovitelja slovenskih narodnih teženj (Hribar, 1983–1984, II, 114–115). Od želje po postavitvi spomenika do njegove otvoritve je nato minilo skoraj trinajst let, tako da je Franc Jožef v Ljubljani dobil obeležje ravno v času, ko so nacionalna trenja že dodobra načela politično življenje v državi (Jezernik, 2004, 12). Mlajši generaciji intelektualcev in politikov namreč sčasoma zgolj cesarjeva prijaznost in naklonjenost nista več zadoščali. Želje po korenitih političnih spremembah in narodnostni enakopravnosti, ki so tlele skozi celotno drugo polovico 19. stoletja, postopno vsemogočna podoba presvitlega cesarja ni mogla več prikriti.

V svojem političnem obzorju je Franc Jožef sprejetje dualizma smatal za najpomembnejšo prelomnico svoje cesarske kariere. Zaradi tega vse od leta 1867 naprej ni bil pripravljen podpirati korenitih političnih sprememb monarhije. S tem pa je država na prehodu v novo stoletje, v času, ko so velik razmah doživela nacionalna gibanja, zamudila priložnost za notranjo reformo. V očeh mnogih slovenskih politikov je tako Franc Jožef postal relikv starega časa. Seveda so javno cesarja še naprej podpirali in častili, toda skrito pred očmi ljudstva so upali, da bo oblast čim hitreje prevzel reformno naravnani prestolonaslednik Franc Ferdinand. Slednji je namreč vedno močnejše zastopal mnenje, da je bilo v državi zaradi privilegiranega položaja Nemcev in Madžarov ustvarjeno precejšnje politično neravnovesje, ki je poglobljalo nezadovoljstvo slovanskega dela prebivalstva. Na tej podlagi se je pri Francu Ferdinandu utrdila želja po federativni preureditvi monarhije, s katero bi se po mnenju prestolonaslednika slovansko vprašanje rešilo samo od sebe. Končni cilj politične vizije nesojenega cesarja sta tako postali Velika Avstrija in krepitev moči krone ter centralnih državnih organov (Rahten, 2014, 50–53). Čeprav Franc Jožef v zadnjem delu svoje vladavine ni kazal nikakršne pripravljenosti do temeljnih političnih reform in je z veliko mero skepse opazoval prizadevanja prestolonaslednika, se je očitno vsaj delno zavedal, da je predstavljal vladarja preživete generacije. Tako je aprila 1910 v pogovoru s Teodorjem Rooseveltom, nekdanjim predsednikom ZDA, dejal: »Jaz sem zadnji monarh stare šole.« (Bled, 1990, 631).

Kot že omenjeno, so cesarjevi rojstni dnevi, predvsem pa okrogle obletnice vladanja, predstavljali posebno priložnost za izkazovanje zvestobe Francu Jožefu. Toda prav na predvečer prve svetovne vojne je praznovanje obletnic nakazovalo začetek krhanja cesarskega kulta. Tako je leto 1908, ko je cesar praznoval svojo šestdesetletnico vladavine, v marsičem postalo simbolno. Kljub temu da je bila na Dunaju v počastitev Francožefovega jubileja organizirana velika parada, na kateri je sodelovalo 12.000 ljudi, vila pa se je v sedem kilometrov dolgi koloni od Praterja do Ringa, je v sklopu nje postalo vidno krhanje enotnosti države, s

Slika 1: Prizor s praznovanja šestdesetletnice cesarjeve vladavine (Vir: Osební arhiv Igorja Vodnika).

tem pa tudi vsemogočne podobe cesarja. Praznovanja se namreč niso udeležili češki predstavniki. Njihova odsotnost je bila na eni strani posledica pogledov dunajskega župana Karla Luegerja in podžupana Josefa Neumayerja, ki sta podala neprimerne izjave o načrtovanih predstavah čeških kulturnih institucij na Dunaju. Češki poslanci so nato v državnem zboru aprila 1908 uradno naznanili, da ne bodo sodelovali na proslavi ob šestdesetletnici cesarjeve vladavine. Na drugi strani naj bi k odsotnosti Čehov pripomogel tudi sam program prireditve. Na začetku slavlja je namreč stala skupina, ki je predstavljala Rudolfa I., prvega Habsburžana, ki je bil leta 1273 izvoljen za cesarja Svetega rimskega cesarstva. Na nek način simbolni akt organizatorjev, s katerim so želeli poudariti začetek vzpona Habsburžanov, pa naj bi užalil češki nacionalni ponos, saj je Rudolf I. v bitki na Moravskem polju leta 1278 premagal Otokarja II. Přemysla. Nacionalni spori so tako na predvečer prve svetovne vojne dosegli takšno raven, da so postale problematične tudi zgodovinske osebnosti izpred več kot 600 let, s tem pa je tudi cesar kot povezovalni člen postopno prišel izgubljati svoj pomen. Ob Čehih so v sklopu priprav na šestdesetletnico vladavine tudi Hrvatje izrazili določene pomisleke. Ostro so se namreč odzvali ob izidu programa slovesnosti, v katerem je med drugim pisalo, da so imeli hrvaški vojaki dober talent pri prilaščanju tuje lastnine. Po protestu se je nato organizacijski odbor opravičil hrvaškim zastopnikom in spremenil besedilo programa (Grossegger, 1992, 163–165).

Medtem ko Čehi niso sodelovali pri praznovanju šestdesetletnice cesarjeve vladavine, pri Hrvatih pa so priprave nanjo povzročile nekaj nejevolje, so se Slovenci brez večjih zapletov udeležili zadnjega velikega slavlja v življenju Franca Jožefa. Tako je bilo na povorki moč videti »podskupino« Zeleni Jurij, belokranjsko svatbo, slovenske ribiče, Slovence iz Tržaške okolice« (Slovenec, 13. 6. 1908: Jubilejni izprevod, 1–2) idr. V časniku *Slovenec* so tedaj poudarili, da je Franc Jožef s posebnim zanimanjem sledil »kranjski skupini« (Slovenec, 13. 6. 1908: Jubilejni izprevod, 1–2) in posebno pohvalil »tirolske, štajerske, koroške in kranjske skupine« (Slovenec, 13. 6. 1908: Jubilejni izprevod, 1–2). Slovenci, ki so kljub nacionalnim trenjem doma sodelovali pri izkazovanju enotnosti države in zaradi tega prejeli cesarjevo pohvalo, pa so se že septembra 1908, dobra dva meseca po dunajskem slavlju, v očeh vlade »priključili« upornim Čehom. Medtem so namreč nesoglasja med Slovenci in Nemci dosegla svoj žalostni vrhunec, ki se je manifestiral v demonstracijah, do katerih je prišlo v Ljubljani med 18. in 20. septembrom. Ob posredovanju vojske sta bila tedaj ubita Rudolf Lunder in Ivan Adamič, več oseb pa je bilo ranjenih (Slovenec, 19. 9. 1908: Dve žrtvi v Ljubljani, 1–2). Ivan Oražen je v sklopu teh demonstracij na shodu, ki je bil 18. septembra, celo izjavil: »... *potem bodo tudi na cesarskem Dunaju spoznali, da bo Avstrija Slovanska, ali pa je ne bo!*« (Slovenec, 19. 9. 1908: Demonstracije v Ljubljani, 6). Tako vsemogočni lik cesarja tudi med Slovenci ni mogel več prekriti ključne notranjepolitične težave monarhije – nerešenega jugoslovanskega vprašanja. Kljub vrhuncu nacionalnih trenj pa je bil zgolj 14 dni po demonstracijah pred ljubljansko sodno palačo slavnostno odkrit spomenik cesarju Francu Jožefu, v spomin na njegov obisk popotresne Ljubljane. Avtor spomenika je bil slovenski kipar Svetoslav Peruzzi (Jezernik, 2004, 12).

Nacionalna trenja so pred začetkom prve svetovne vojne postajala tako močna, da so pričela hromiti politično delovanje v dunajskem državnem zboru. Tako so npr. rusinski poslanci v državnem zboru decembra 1913 svoje nestrinjanje z vladno politiko demonstrirali z igranjem inštrumentov in električnimi zvonovi. V začetku leta 1914 pa je ponovno prišlo do nezadovoljstva Čehov, ki je dokončno ohromilo politično življenje v avstrijski polovici monarhije. Češki poslanci so namreč 5. marca 1914 začeli s hrupno obstrukcijo, ki jo je povzročila odločitev tedanjega ministrskega predsednika Karla Stürghka. Ta je dal namreč razpustiti češki deželni zbor. Obstrukcija poslancev je Stürghka 16. marca prisilila za nedoločen čas preložiti zasedanje državnega zbora (Cvirn, 2006, 234–235). Kljub obstrukciji, do katere je prišlo v zelo neugodnem trenutku, je sprejemanje in izdajanje zakonov v cislajtanskem delu monarhije omogočil XIV. člen *Temeljnega državnega zakona*. Štajerski pravnik Ivan Žolger je namreč leta 1898 objavil delo *Österreichisches Verordnungsrecht*, v katerem je dokazal, da je bilo na podlagi tega člena možno vladati brez parlamenta (Rahten, 2014, 57–58). Politični vrh države obstrukcije ni sprejel kot šoka. Tako Franc Jožef kot tudi prestolonaslednik Franc Ferdinand sta se namreč nagibala k takšni odločitvi, saj so politične razmere postajale vedno bolj kaotične. Toda za razliko od Franca Ferdinanda, ki

je rešitev iz nastalega položaja videl v temeljni reformi države, je Franc Jožef še naprej verjel v svojo avtoriteto, s katero je želel doseči spravo med narodi. Avstro-Ogrska je tako začetek največjega vojaškega spopada do tedaj pričakala politično izjemno nestabilna. Po atentatu v Sarajevu, v katerem je bil ustreljen reformno usmerjeni prestolonaslednik, je Franc Jožef živel le še dve leti, v katerih je vojna monarhijo pretresla do njenih temeljev (Rauchensteiner, 2013, 41).

Začetek vojne je za čaščenje cesarskega kulta pomenil svojevrsten vrhunec. Državna propaganda je namreč v želji po širjenju avstrijskega patriotizma začela množično tiskati razglednice, ki so Franca Jožefa prikazovale v njegovi najbolj tipični vlogi – očeta naroda. Vsemogočna in vseprisotna podoba cesarja naj bi ljudem pomagala prebroditi težave vojne in pomanjkanja. Cesar je skladno s tedanjo propagando stal na čelu svojih narodov kot neizpodbitni dokaz obstoja in preživetja. Toda nerešena nacionalna vprašanja, ki so se ob izbruhu vojne manifestirala tudi v preganjanju slovenske inteligence, so simbolni pomen cesarja še dodatno oslabila. Ravno zaradi tega so kljub vojni, v želji po utrjevanju državne zavesti in pripadnosti dinastiji, oblasti obeleževanjem cesarjevih obletnic vladavine in rojstnih dni pripisale še večji pomen (Perovšek, 2015, 281–300; Jenuš, 2015, 304–306). Tako je npr. poveljnik balkanskih sil Oskar Potiorek zavzetje Beograda decembra 1914 cesarju poklonil za njegovo 66. obletnico vladavine. Sicer je ambiciozni vojskovodja želel zmago nad srbsko vojsko doseči že avgusta 1914, da bi slednjo lahko podaril cesarju za rojstni dan, toda avstro-ogrsko vojska je v prvih mesecih bojevanje doživljala poraz za porazom. Tudi zavzetje Beograda je bilo le kratkotrajno, tako da je cesar svoje simbolno darilo moral vrniti že konec decembra istega leta (Svoljšak & Antoličič, 2018, 137). Zaradi vedno težjega vojaškega položaja – maja 1915 je v vojno proti Avstro-Ogrski vstopila še Kraljevina Italija – je izkazovanje patriotizma postajalo še toliko bolj pomembno. Tako je npr. poveljstvo jugozahodne fronte v čast cesarjevega rojstnega dne avgusta 1915 v Mariboru organiziralo več prireditev, na katerih je sodelovala tudi kapela 47. pehotnega polka.² Ker slavje ni bilo omejeno zgolj na dan cesarjevega rojstnega dne, je časniki *Straža* sklop prireditev poimenoval kar »Cesarski teden« (Straža, 20. 8. 1915: Cesarski teden, 4). Ob obeleževanju Francjožefovega rojstnega dne leta 1916, torej zadnjega v njegovem življenju, pa je bil v Ljubljani postavljen že drug spomenik v njegovo čast, tokrat ob stavbi ljubljanskega gradu (Jezernik, 2004, 12–13). A vsa slavja in javno izražanje vdanosti dinastiji niso mogli prekriti ključnih političnih težav monarhije. Franc Jožef je tako postal zgolj še motiv na razglednicah, politični upi pa so bili uprti v bodočega cesarja Karla. Do zadnje vsedržavne manifestacije Francjožefovega kulta je nato prišlo novembra 1916, s slavnostnim pogrebom »večnega cesarja« (Svoljšak & Antoličič, 2018, 83–95).

2 ÖStA, KA, FA, NFA, HHK, HFK/HGK, Komando der Balkanstreitkräfte, Karton 283, Beilage zum Stationskommandobefehl No. 212, Marburg am 14. August 1915; ÖStA, KA, FA, NFA, HHK, HFK/HGK, Komando der Balkanstreitkräfte, Karton 283, K. u. K. Stationskommandobefehl No. 214, Marburg am 17. August 1915.

Čprav je v duhu gesla *le roi est mort, vive le roi* avstrijska propaganda po smrti Franca Jožefa večji poudarek dajala novemu cesarju Karlu in njegovi soprogi Ziti – država je namreč po osemnajstih letih, odkar je bila umorjena Sisi, ponovno dobila cesarico – je preminuli cesar še naprej ohranil pomembno mesto v propagandnem ustroju. Z njim so ob poglobljanju vojaške in gospodarske krize oblasti želele stabilizirati težko politično situacijo, znotraj katere so posamezni narodi začeli razmišljati o odhodu izpod Habsburžanov. Vojaška, gospodarska in na koncu tudi politična kriza leta 1918 je načrte glede konsolidacije države popolnoma prekrižala. S koncem vojne je tako svoj konec dočakala tudi stoletna habsburška monarhija. Z njenim razpadom na nacionalne države pa se je v povojnem času začelo obdobje pospešene protihabsburške propagande, ki je nekdanje vladarje in njihovo državo poskušala prikazati v kar se da negativni luči. Nova jugoslovanska suverenost pod dinastijo Karađorđevićev je zahtevala revizijo nedavne preteklosti, na podlagi katere je želela ustvariti novo nacionalno oziroma jugoslovansko zavest. V želji, da bi v ljudeh čim hitreje prišlo do preobrata, je nova oblast na eni strani skušala demonizirati nekdanjo cesarsko hišo, na drugi strani pa čim hitreje odstraniti javne simbole njihove oblasti. Na tej podlagi je že 1. decembra 1918, na dan združitve Države SHS s Kraljevino Srbijo, v satiričnem listu *Kurent* izšla prva karikatura Franca Jožefa, ki jo je narisal Hinko Smrekar. Čprav je šlo šele za prvo karikaturu rajnega cesarja, ta ni bila niti najmanj prizanesljiva. Smrekar je namreč Franca Jožefa upodobil v pekl, kjer se je v kotlu kuhal z drugimi »krivci« za prvo svetovno vojno: Karlom Stürghkom, Istvánom Tiszó, nemškim cesarjem Viljemom II., nemškim generalom Paulom von Hindenburgom in nemškim admiralom Alfredom von Tirpitzem. Ob kotlu z vidnimi predstavniki tabora centralnih sil pa je Smrekar upodobil razmišljujočega satana, ki se je spraševal, kako naj poplača zasluge teh »tičkov« (*Kurent*, 1. 12. 1918, 1). Cesar je tako v novi državi pristal v pekl, ob blatenju na papirju pa so začeli umikati tudi vidne simbole njegove nekdanje vladavine. Tako je npr. konec decembra 1918 skupina primorskih mladeničev odstranila Francjožefov doprski kip izpred ljubljanske sodne palače. V tednih po razglasitvi Kraljevine SHS so bili po vsem slovenskem ozemlju odstranjeni spomeniki in obeležja, ki so spominjali na »rajno« Avstrijo. V primeru Francjožefovega spomenika pred ljubljansko sodno palačo je tako od želje po njegovi postavitvi do dejanske realizacije minilo nekaj več kot deset let, nato pa je bilo ponovno potrebnih deset let, da je bil kip vržen na smetišče zgodovine (Vodopivec, 2016, 86).

CESAR FRANC JOŽEF V UČBENIKIH DVEH JUGOSLAVIJ

Ker barometrov javnega mnenja v obdobju vzpostavljanja jugoslovanske državne tvorbe še ni bilo, nam pri analizi podobe Franca Jožefa lahko kot izjemno pomembni vir služijo šolski učbeniki. Slednji so namreč dober indikator vzdušja časa, saj so se njihovi pisci težko uprli od države propagiranim stališčem. V

Slika 2: Cesarska himna, ki je bila objavljena v različnih jezikih mnogonarodne habsburške monarhije, je predstavljala del cesarskega kulta (Vir: Osebni arhiv Igorja Vodnika).

skladu z zimzelenim zgodovinarskim rekom »zgodovino pišejo zmagovalci« je tako bila tudi osebnost Franca Jožefa v obdobju od leta 1918 naprej podrejena razsodbi »zmagovalne« strani. Pogled v vsebino učbenikov postane še toliko bolj zanimiv ob misli, da so njihovi pisci, vsaj tisti iz obdobja obstoja Kraljevine Jugoslavije, še sami doživeli Francjožefovo vladavino. Če predpostavljamo, da so nekateri izmed njih učiteljski poklic opravljali že v času monarhije, je v njihovi zavesti verjetno prišlo do notranjega preobrata od »slavljenja« cesarja, pod podobo katerega so do nedavnega poučevali, do čaščenja novega kralja, pod podobo katerega so prav tako podajali učno snov. Medtem ko je torej avstro-ogrski šolski sistem pri učenju zgodovine v osnovnih šolah stavil na utrjevanje domoljubja in zvestobe do cesarja, je nov jugoslovanski sistem gradil na enakih temeljih, ki so doživeli zgolj transformacijo. Avstrijski patriotizem je namreč v jugoslovanskem šolskem sistemu zamenjalo spoznavanje preteklosti Srbov, Hrvatov in Slovencev, na podlagi katere bi se naj krepila nacionalna čustva in patriotski duh učencev (Bernik, 2006, 26). Na tej podlagi so bili torej tudi učitelji in pisci zgodovinskih učbenikov podvrženi transformaciji svojih nacio-

nalnih čustev. Eden izmed najbolj eksplicitnih primerov takšne preobrazbe je bil učitelj in avtor številnih učnih pripomočkov Jakob Dimnik. Slednji je leta 1898 ob petdesetletnici vladavine Franca Jožefa spisal publikacijo z naslovom *Zlati jubilej Cesarja Franca Jožefa I., ki ljubi in vodi svoje narode kot pravi oče že petdeset let*. V njej je Dimnik v duhu čaščenja kulta cesarja na vse načine hvalil Franca Jožefa in njegovo vlogo kot vodjo države in očeta narodov. Med drugim je zapisal, da se je morala mladina cesarju zahvaliti za dobrobit njihovih staršev in ohranjanje splošnega miru. Svoj hvalospev pa je zaključil z verzi tedanje avstrijske himne. Dobrih 20 let za nastankom omenjene publikacije, torej v času mlade Kraljevine SHS, pa je bil Dimnikov pogled precej drugačen. Leta 1919 je namreč kot vodja I. mestne šestrazredne deške ljudske šole v Ljubljani v nagovoru izjavil, da je moral »duh [...] stare bolehe Avstrije, ki Slovanom ni bila nikdar dobra mati, ampak kruta mačeha v najslabšem pomenu besede, povsem „izginiti“ iz „naših šol“, osnovnošolski pouk v novih razredih pa temeljiti na narodnosti in jugoslovanski zgodovini.« (Vodopivec, 2016, 86–87). Dimnikove besede tako tudi v odnosu do učne snovi predstavljajo prototip novega duha časa, ki je z indoktrinacijo novih generacij želel izkoreniniti čaščenje nekdanjega vladarja.

Prvi učbeniki kraljeve Jugoslavije, kot npr. tudi učbenik Josipa Brinarja *Zgodovina za meščanske šole*, so pri obravnavi 19. stoletja povečano pozornost, skladno z ustvarjanjem novega kraljevega kulta, namenjali dinastijama Obrenović in Karađorđević ter srbskemu boju za neodvisnost. Zaradi poglobljenega poudarjanja srbske zgodovine se v teh učbenikih kontekst začetka vladavine Franca Jožefa zgolj omenja, vladar pa ni bil deležen večje pozornosti (Brinar, 1922, 69). Pri političnih vprašanjih druge polovice 19. stoletja pa se vloga Franca Jožefa zgolj omejuje na fraze »cesar je podpisal«, »cesar je naročil« itd. S samo osebnostjo cesarja in pomenom njegovih vladavine oz. odločitev se v učbenikih ne ukvarjajo (Brinar, 1922, 70–73). Tako npr. Franc Jožef v učbeniku Josipa Brinarja iz leta 1922 ni omenjen niti v posebnem podpoglavju z naslovom *Habsburžani*, v katerem so opisani vladarji Maksimilijan I., Ferdinand I., Leopold I., Marija Terezija, Jožef II. in Karel I. Ta je sicer v učbeniku posebej izpostavljen kot zadnji Habsburžan, njegov predhodnik pa je v tem kontekstu popolnoma zamolčan, čeprav glavnina učbenika govori prav o obdobju Francjožefove vladavine (Brinar, 1922, 29–33). Verjetno so Franca Jožefa iz učne snovi »črtali« prav zaradi še živečega spomina, ki je bil med Slovenci zaradi desetletja propagiranega cesarskega kulta zagotovo še vedno močan. Verjetno zaradi tega učbenik kljub od države propagirani antihabsburški drži cesarja tudi ne demonizira, ampak ga raje samo briše iz zgodovinske snovi. Tako npr. Brinar tudi pri vprašanju krivde za izbruh prve svetovne vojne v ospredje postavlja nemškega cesarja Viljema II. ter avstrijskega in madžarskega ministrskega predsednika grofa Stürgška in Istvana Tiszo. Franc Jožef se v tem kontekstu ne omenja niti kot podpisnik uradne vojne napovedi Kraljevini Srbiji (Brinar, 1922, 85–86).

Kljub nekoliko daljši zgodovinski distanci tudi učbenik iz leta 1929 z naslovom *Zgodovina Jugoslovancov za nižje razrede srednjih in njim sorodnih šol*, ki sta ga napisala Anton Melik in Janko Orožen, cesarja Franca Jožefa predstavlja bolj kot obstransko zgodovinsko figuro. Čas nastanka tega učbenika je sovpadal z uvedbo šestojanuarske diktature, ki je npr. pri obravnavi zgodovinske učne snovi v osnovnih šolah s seboj prinesle določene spremembe. Dotedanje spoznavanje preteklosti Srbov, Hrvatov in Slovencev je namreč zamenjalo spoznavanje preteklosti jugoslovanskega naroda in vzgajanje v nacionalnem duhu (Bernik, 2006, 26). Skladno z novimi učnimi smernicami pa je Franca Jožefa še naprej ostajal »nepomembna« zgodovinska figura, kar je dobro razvidno tudi iz učbenika Melika in Oražna. Medtem ko avtorja npr. pri obravnavi 18. stoletja posebej izpostavljata Karla V., Marijo Terezijo, Jožefa II. in Leopolda II. – vsakemu vladarju je namreč posvečeno posebno podpoglavje – Franc Jožef ni bil deležen tolikšne pozornosti (Melik & Oražen, 1929, 47–56). Očitno sta se Melik in Oražen pri tem zgledovala prav po Brinarjevem učbeniku, ki je tako kot njun izšel pri Jugoslovanski knjigarni. Tudi v kontekstu predstavitve glavnih političnih značilnosti monarhije v drugi polovici 19. stoletja Melik in Oražen velikokrat omenjata vladarja, vendar tako kot Brinar ne zapišeta njegovega imena. Za poimenovanje Franca Jožefa zgolj kot »cesar« ali »vladar« je v jugoslovanskem učnem sistemu verjetno še naprej stala želja po izbrisu zgodovinskega spomina. Če osebe ne poimenujemo po imenu, se lažje briše kult, ki ga je ta bila deležna v preteklosti (Melik & Oražen, 1929, 108–110).

Obravnava Franca Jožefa v slovenskih učbenikih se je nato nekoliko spremenila leta 1933. Tedaj je izšel učbenik *Zgodovina najnovejše dobe (1815–1920) za VIII. razred srednjih šol*, ki ga je spisal Janko Oražen. V njem najdemo poglavje z naslovom *Početki vladavine Franca Jožefa I.* V tem poglavju je na kratko predstavljen začetek vladavine Franca Jožefa, prvič pa je bila v učbeniku objavljena tudi upodobitev cesarja v takšni podobi, kot je bila tedaj Slovincem še dobro poznana: osiveli starec v vojaški uniformi. Pri upodobitvi Franca Jožefa, vsaj v učbeniku, ki ga hrani Univerzitetna knjižnica Maribor, pa je zanimivo, da je nekdo k podnaslovu slike dopisal »18 letni!«. Pozornemu bralcu se je očitno zdelo pomanjkljivo, da je avtor besedilo, ki govori o začetku cesarjeve vladavine, opremil s sliko iz njegovega zadnjega življenjskega obdobja (Oražen, 1933, 73–74). Kljub slikovni upodobitvi cesarja pa tudi ta učbenik pri obravnavi začetka ustavnega obdobja in vzpostavitvi dualizma Franca Jožefa ne upošteva in v diktaciji spet uporablja splošni izraz »cesar«. Kot zanimivost glede cesarjeve upodobitve velja omeniti še, da je Francožefova fotografija manjšega formata, saj se nahaja med besedilom, medtem pa lahko v učbeniku najdemo celostranske upodobitve kralja Petra I., ki ga Oražen poimenuje kar »Peter Veliki Osvoboditelj«, in kralja Aleksandra. V učbeniku lahko pri opisu predvojnega dogajanja najdemo tudi upodobitve srbskega ministrskega predsednika Nikole Pašića in generala Putnika. Tako je tudi učbenik iz leta 1933, skladno s temelji tedanjega šolskega sistema, povečano pozornost namenjal predstavitvi tvorcev jugoslovanske države (Oražen, 1933, 145, 149, 153, 189).

V kontekstu odnosa učbenikov do Franca Jožefa posebno zanimivo obdobje predstavlja čas druge svetovne vojne in okupacije slovenskega ozemlja. Novi oblastniki, ki so slovensko ozemlje dolgoročno želeli vključiti v svoje države, so se tedaj lotili revizije preteklosti in na tej podlagi spodbujali izdajanje novih učbenikov, v katerih je bila prikazana v njihovih očeh »prava« zgodovinska stvarnost. Tako je npr. v Ljubljani leta 1942 izšel srednješolski učbenik Pietra Silva, rednega profesorja Univerze v Rimu z naslovom *Zgodovina najnovejše dobe za srednje in sorodne šole*. Skladno s tedanjo fašistično ideologijo je bila v učbeniku, ki vsebinsko obravnava 19. stoletje in prvi dve desetletji 20. stoletja, poglobljena pozornost namenjena dogajanju v Italiji in prebujanju italijanskega naroda. Podobno kot že Brinarjev učbenik, ki se je podrobneje ukvarjal z obravnavo razvoja srbskega naroda, je bila za italijanskega okupatorja pomembna predstavitev lastne zgodovine. V tem kontekstu učbenik Pietra Silva precej poudarja revolucionarno leto 1848, ob tem pa začetek vladavine Franca Jožefa omenja zgolj obstransko. Tudi pri predstavitvi vprašanja avstrijskega posredovanja v krimski vojni se Franca Jožefa ne omenja, ampak je dikcija učbenika usmerjena bolj proti opisu dinastije, torej Habsburžanov in ne njihovega tedanjega vodje. Medtem pri obravnavi istega časovnega obdobja učbenik precej več pozornosti namenja francoskemu cesarju Napoleonu III. in njegovemu vplivu oziroma pomoči v italijanskem združevalnem procesu. V kontekstu združevanja italijanskih držav v enotno Kraljevino Italijo pa učbenik Franca Jožefa omenja zgolj kot vrhovnega poveljnika avstrijske vojske v vojni leta 1859 in podpisnika premirja v Villifraci, medtem ko se glavna vloga tedanjega vojaškega in političnega dogajanja ponovno pripisuje Napoleonu III. Glede na njegovo pripravljenost posredovati proti Avstriji v procesu italijanske združitve ne preseneča, da je fašistični učbenik Napoleonu III. namenil kar precej pozornosti. Ob tem pa velja izpostaviti, da učbenik Franca Jožefa ne predstavlja negativno. Podobno kot v učbenikih Kraljevine Jugoslavije je bil tako prej kot demonizacije deležen pozabe oziroma brisanja njegovega imena iz učne snovi. To je razvidno tudi iz prikaza obdobja prve svetovne vojne. V okviru njenega izbruha Silva omenja avstrijsko vojno napoved Kraljevini Srbiji, Franca Jožefa kot njenega podpisnika pa ne. Tudi smrt cesarja novembra 1916 ni omenjena, učbenik namreč šele v opisu dogajanja v začetku leta 1917 navede, da je bil cesar Karel naslednik Franca Jožefa (Silva, 1942, 78–130, 172–188).

Čas po koncu druge svetovne vojne in vzpostavitve socialističnega sistema obravnave oziroma predstavitve Franca Jožefa v slovenskih učbenikih ni bistveno spremenil. Nova jugoslovanska oblast je namreč v osnovnošolskih učnih načrtih še naprej poudarjala spoznavanje zgodovine jugoslovanskih narodov in njihove skupne domovine Jugoslavije, na tej osnovi pa želela krepiti ljubezen učencev do domovine. Večjo spremembo v primerjavi s kraljevim šolskim sistemom je v povojni Jugoslaviji pri pouku zgodovine prineslo spoznavanje bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov ter spoznavanje vseh pridobitev narodnoosvobodilnega boja. Poleg tega je povojni osnovnošolski učni načrt določal, da je bilo potrebno slovensko zgodovino prikazati kot zgodbo o »zasu-

žnjenem« narodu, ki se mu je uspelo osvoboditi predvsem na podlagi narodno-osvobodilnega boja v času druge svetovne vojne (Bernik, 2006, 27–28). Tako je bil npr. v srednješolskem učbeniku *Zgodovina novega veka 1870–1918*, ki je izšel leta 1947, pri njem pa je šlo za prevod učbenika ruskih avtorjev, pomen Franca Jožefa od sprejetja dualizma naprej strnjen v kratko razlago: »Avstrija in Ogrska sta ohranili skupnega monarha. Najstarejši iz rodu Habsburžanov je bil avstrijski cesar in hkrati ogrski kralj. Tedaj je bil na prestolu cesar Franc Jožef, ki je vladal od leta 1848 do 1916. V Avstriji je bila monarhova oblast zelo velika, na Ogrskem je bila znatno manjša.« (Galkin et al., 1947, 78). Tudi ta učbenik v kontekstu vprašanja izbruha prve svetovne vojne Franca Jožefa postavlja v podrejeni položaj nemškemu cesarju Viljemu II., to tezo pa avtorji učbenika podkrepijo s trditvijo, da se je Franc Jožef za napad na Kraljevino Srbijo odločil šele, ko je dobil zagotovilo iz Berlina, da bo Nemčija Avstro-Ogrski pomagala (Galkin et al., 1947, 150–151).

Za razliko od prvega analiziranega socialističnega srednješolskega učbenika, ki so ga napisali ruski avtorji, velja izpostaviti osnovnošolski učbenik iz leta 1952 z naslovom *Zgodovina za osnovne šole*, ki so ga napisali Marija Pečnik, Janko Pogačnik in Fran Roš. Ta učbenik je zanimiv zaradi tega, ker v njem Franc Jožef poimensko sploh ni zapisan. V poglavju o marčni revoluciji je tako v ospredju zgolj predstavitev izгона Metternicha, ki je bil po mnenju piscev »sovražnik vsega napredka« (Pečnik, Pogačnik & Roš, 1952, 51). Enako je tudi pri vprašanju zemljiške odveze. Tudi v tem primeru avtorji vladarja ne omenjajo, ampak zapišejo le, da je pod pritiskom revolucije kmet postal lastnik zemlje (Pečnik, Pogačnik & Roš, 1952, 52). Pri poglavju, ki obravnava uvedbo dualizma, je vladar omenjen, vendar v brezosebni obliki. Zapisano je samo, da se je država preimenovala v Avstro-Ogrsko, ki ji je ostal skupen vladar, ki se je imenoval avstrijski cesar in madžarski kralj (Pečnik, Pogačnik & Roš, 1952, 56). Enako je tudi pri poglavju o začetku prve svetovne vojne. Atentat na Franca Ferdinanda se omenja, ostala dva vladarja, ki sta monarhijo vodila do njenega razpada, pa ne. Tako je bilo tudi glede cesarja Karla zgolj zapisano, da je država oktobra 1918 razpadla, zadnji habsburški cesar pa je moral pobegniti (Pečnik, Pogačnik & Roš, 1952, 64–66). Sicer pa omenjeni osnovnošolski učbenik skladno s tedanjo ideologijo večjo pozornost namenja jugoslovanskemu povezovanju v 19. stoletju, kot tudi delovanju Karla Marxa in Friedricha Engelsa.

Leta 1958 je pri Mladinski knjigi izšel osnovnošolski učbenik z naslovom *Zgodovina za VIII. razred osnovne šole*, ki so ga napisali Ferdo Gestrin, Jože Hainz in Metod Mikuž. Tematsko se učbenik prične z revolucionarnim letom 1848. Za razliko od osnovnošolskega učbenika iz leta 1952 poimensko omenja Franca Jožefa in začetek njegove vladavine. Čeprav sicer v okrnjeni obliki učbenik prinaša zgodovinsko pravilni in objektivni opis cesarjevega zatrtja revolucije in sprejema oktroirane ustave (Gestrin, Hainz & Mikuž, 1958, 12–13). Pri opisu obdobja takoj po revoluciji pa je Franc Jožef ponovno spregledan, vladarja se ne omenja, glavna politična figura Avstrijskega cesarstva pa postane

notranji minister Aleksander Bach in njegov absolutistični sistem (Gestrin, Hainz & Mikuž, 1958, 29–30). Tudi pri predstavitvi začetka ustavne dobe se vladarja ne omenja poimensko. Učbenik na splošno precej več prostora namenja opisu vlade kot pa vladarju (Gestrin, Hainz & Mikuž, 1958, 33–34). Seveda pa tudi ta učbenik v obravnavi druge polovice 19. stoletja večjo pozornost namenja pojavu delavskega gibanja, precej poglavij pa je bilo, skladno s širjenjem duha bratstva in enotnosti, posvečenih predstavitvi dogajanja na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, Črni gori, Makedoniji in Srbiji (Gestrin, Hainz & Mikuž, 1958, 68–118). Enako kot v učbeniku iz leta 1952 se tudi v tem pri opisu prve svetovne vojne izpostavljajo atentat na Franca Ferdinanda in želje nemških imperialistov po vojni, medtem ko se Franca Jožefa ne omenja (Gestrin, Hainz & Mikuž, 1958, 123–125). V tem kontekstu se tudi ne omenja smrti Franca Jožefa in menjave na prestolu. Cesar Karel se v zgodbi pojavi šele v zadnjih tednih obstoja monarhije, ko je z izdajo manifesta poskušal rešiti državo (Gestrin, Hainz & Mikuž, 1958, 141).

Med pomembnejše učbenike socialistične Jugoslavije spadajo publikacije Mirjane Gross. Leta 1963 je slednja napisala učbenik z naslovom *Zgodovina. Obdobje imperializma do prve svetovne vojne*. Že iz samega naslova učbenika je razvidno, da ta ne obravnava obdobja marčne revolucije in začetka vladavine Franca Jožefa. Glede odnosa do nekdanjih vladarjev oziroma dinastij pa je zanimivo predvsem poglavje z naslovom *Vloga dinastije konec 19. stoletja*. V njem Franc Jožef sicer ni dobesedno omenjen, pa vendar je glede na obravnavano obdobje jasno, da je v primeru Avstro-Ogrske mišljen cesar. O vlogi dinastij je Mirjana Gross zapisala: »Da bi se dinastije obdržale na oblasti, služijo tujim silam, razen tega pa se še medseboj spopadajo in s tem povzročajo škodo notranjemu razvoju ne samo Srbije in Črne gore, ampak tudi drugim jugoslovanskim deželam. Brutalna sredstva, s katerimi predstavniki dinastij silijo k molku svoje nasprotnike, da tako lažje uresničujejo svoje cilje, prekašajo včasih celo postopke tujih oblasti v jugoslovanskih deželah habsburške monarhije in Turčije.« (Gross, 1963, 84). Na ta način so vladarji torej bili demonizirani, čeprav se jih poimensko ne omenja. Tudi v drugih poglavjih, ki se ukvarjajo z dogajanjem v Avstro-Ogrski oziroma njenim odnosom s Kraljevino Srbijo, se Franca Jožefa imensko ne omenja (Gross, 1963, 135–137).

Precejšnje mere »brisanja« iz zgodovinske zavesti je bil Franc Jožef deležen tudi v gimnazijskem učbeniku Metoda Mikuža *Zgodovina za 4. razred gimnazij*, ki je izšel leta 1966. Pri opisu dogajanja v Avstro-Ogrski v drugi polovici 19. stoletja se namreč vladarja sploh ne omenja (Mikuž, 1966, 15, 27–33). V primeru začetka prve svetovne vojne se tudi tukaj omenja zgolj atentat na Franca Ferdinanda in vloga Gavrila Principa, ob tem pa Mikuž jasno zapiše, da srbska vlada o tem ni ničesar vedela (Mikuž, 1966, 15, 42–43). Tudi ta učbenik podobno kot njegovi predhodniki ob opisu razpada Avstro-Ogrske poimensko ne omenja tudi ne cesarja Karla, ampak ponovno uporablja dikcijo v smislu »zadnji cesar se je umaknil v Švico.« (Mikuž, 1966, 15, 61).

Kot zadnji bo, kljub nekoliko daljšemu časovnemu preskoku, v pričujočem članku obravnavan srednješolski učbenik *Zgodovina 3* iz leta 1985, torej obdobja konca socialistične Jugoslavije, ki sta ga napisala Ivan Grobelnik in Ignacij Voje. Za razliko od zgoraj predstavljenih učbenikov je ta kot najmlajši tudi najbolj »moderni«, saj vsebuje precej več slik in drugega grafičnega materiala. Zanimivo je, da tudi ta učbenik pri predstavitvi revolucije 1848 ne omenja menjave na prestolu, v opisu drugih dogodkov pa v primeru obravnave Franca Jožefa prav tako uporablja dikcijo »cesar«, brez imenske navedbe. Tako ima bralec precej težav, da v začetni obravnavi revolucije 1848 razloči med odločitvami, ki jih je sprejel Ferdinand I., in tistimi, ki so bile sprejete pod vladavino Franca Jožefa. Šele proti koncu poglavja, ko avtorja obravnavata zmago reakcije, se jasno omenja zamenjava na prestolu (Grobelnik & Voje, 1985, 103–111). Podobno kot v starejših učbenikih se tudi v tem pri obravnavi uvedbe dualizma in drugih sprememb v habsburški monarhiji Franca Jožefa ne omenja poimensko, ampak se uporablja dikcija, kot npr. »dvor je poskušal« ipd. (Grobelnik & Voje, 1985, 114). Predvsem pri vprašanju odnosa do južnih Slovanov in njihovega povezovanja učbenik ne izpostavlja vloge Franca Jožefa, ki je dejansko zaviral politične spremembe, ki bi šle v smeri stran od dualizma, ampak negativno vlogo zaviranja ustavnih sprememb pripisuje prestolonasledniku Francu Ferdinandu. Slednji je opisan kot gonilna sila znotraj dunajske vojne stranke, hkrati pa avtorja navajata, da je prav Franc Ferdinand zahteval dosego odločilnega vpliva monarhije na Balkanu (Grobelnik & Voje, 1985, 160–161). Tudi pri obravnavi izbruha prve svetovne vojne je prestolonaslednik postavljen v negativno vlogo, atentat nanj pa naj bi dunajski vojni stranki služil kot odličen povod za napad na Kraljevino Srbijo. V tem kontekstu se Franc Jožefa sicer ne omenja, niti kot podpisnika vojne napovedi (Grobelnik & Voje, 1985, 174). Pri predstavitvi konca monarhije pa učbenik daje velik poudarek jugoslovanskemu povezovanju v času vojne in vojaškim uporom, ki sta jih avtorja izpostavila kot jasni pokazatelj nestrinjanja z državno oblastjo. V tem kontekstu avtorja tudi ne omenjata menjave na prestolu oziroma smrti cesarja, ampak večjo pozornost namenjata ameriškemu predsedniku Woodrowu Wilsonu in njegovim 14-im točkam, na podlagi katerih je prišlo do vzpostavitve jugoslovanske države (Grobelnik & Voje, 1985, 175–186).

FRANC JOŽEF – STO LET KASNEJE

Iz analize različnih učbenikov lahko v splošnem ugotovimo, da je bil Franc Jožef vse od razpada Avstro-Ogrske prej kot demonizacije, ki bi jo pričakovali tako za obdobje kraljeve kot tudi socialistične Jugoslavije, deležen predvsem pozabe oziroma izbrisa. Z obzirom na oba politična sistema, ki sta sledila razpadu monarhije, to seveda ne preseneča. Cesar je bil tako iz vseprisotne podobe »očeta in zaščitnika narodov« premaknjen v sfero pozabe. Ta položaj se je, kot navaja Igor Grdina, spremenil po letu 1970, ko so se v slovenski literaturi pojavila dela, ki so tematizirala obdobje habsburške monarhije in Franca Jožefa. Nov interes

literatov za pol stoletja staro zgodovino je temeljil na povečanem zanimanju za Evropo, vzhodno od Zahoda oziroma na odkrivanju pojma Srednje Evrope. Leta 1982 smo Slovenci tako dobili prevod knjige *Radetzkyjeva koračnica* znamenitega Josepha Rotha. Predgovor k prevodu je napisal Peter Vodopivec, eden največjih slovenskih poznavalcev obdobja Francjožefove vladavine. Z obujanjem spomina na obdobje monarhije so se v slovenski družbi ponovno zakoreninili stereotipi o Francu Jožefu kot dobrem starem vladarju. Tako ne preseneča, da je bil prevod njegove biografije avtorja Jeana-Paula Bleda, ki je v slovenskem prevodu izšla leta 1990, precejšnja prodajna uspešnica. Podobno velja za biografijo iz leta 2016, pri kateri je avtor pričujočega članka sodeloval kot urednik in soavtor. Franc Jožef in njegovi sorodniki, v zadnjih letih sta npr. izšli dve knjigi o Mariji Tereziji in biografija Franca Ferdinanda, so se tako vrnil v slovensko nacionalno zavest. Pri tem širša javnost svoje zanimanje za nekdanje vladarje usmerja predvsem na področje njihovega vsakdanjega življenja kot pa poglobljenega zanimanja za njihovo politično delovanje. Tako je tudi podoba cesarja Franca Jožefa v slovenski družbi doživela transformacijo od »branitelja naroda« in čaščenja cesarskega kulta do romantizirane podobe modrookega osivelega starca (Grdina, 1996, 54; Antoličič, 2016, 7–8).

FROM OLYMPUS TO THE LANDFILL OF HISTORY AND BACK – SLOVENIAN VIEWS ON EMPEROR FRANCIS JOSEPH FROM THE END OF THE FIRST WORLD WAR TO THE BREAKUP OF YUGOSLAVIA

Gregor ANTOLIČIČ

Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Milko Kos Historical Institute, Novi trg 2,
1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: gregor.antolicic@zrc-sazu.si

SUMMARY

During the life of Franz Joseph, the Slovenes were undoubtedly one of the most loyal nations to the emperor. Slovene devotion, having grown into a worship of the imperial cult, found expression at a great variety of festivities and commemorations marking the jubilees of the emperor's rule and his birthdays. However, their infinite allegiance began to crumble on the eve of the First World War, when in face of Franz Joseph's reluctance to pursue radical political reforms, it gradually gave way to national consciousness and the struggle for equality, especially among the younger generations of intellectuals and politicians. Nevertheless, the Slovenes would continue to consider Franz Joseph as the symbol of existence and the "Father of the Nation" until his death in 1916. General shortages and political crisis, which, combined with military defeats, culminated in the disintegration of Austria-Hungary at the end of the war, changed the perception of the former sovereign and above all his public image, now propagandized by the new authorities. In Hinko Smrekar's caricature, Franz Joseph was sent to hell and the visible symbols of the Habsburg rule were relegated to the dustbin of history. The onset of the Yugoslav period in Slovene history ushered in the use of textbooks with a view to indoctrinating the future generations, that is, the part of the population that did not have personal experience of living under the Habsburg scepter. In both royal and socialist Yugoslavia, the authors of textbooks sought to eliminate the image of Franz Joseph from learning contents and frame his rule in the diction "the emperor was," "the court was," etc. His name was systematically removed from practically all textbooks in the said period. Strikingly, however, the emperor was the subject of "forgetting" rather than demonization: in addressing the periods when Franz Joseph's role could have been denigrated in line with both royal and socialist Yugoslav ideologies, textbooks simply sidelined rather than demonized him. The perception of Franz Joseph's historical role began to change in the early 1980s, during the gradual disintegration of Yugoslavia, when literature rekindled the interest in the period of the monarchy and Franz Joseph, who returned to Slovene historical consciousness with his full name and reclaimed his symbolic role of the good old emperor.

Keywords: Franz Joseph, imperial cult, Slovenes, textbook, oblivion, transformation, historical perception

VIRI IN LITERATURA

- Antoličič, G. (2016):** Uvodna beseda. V: Antoličič, G. (ur.): Franc Jožef. Ljubljana, Cankarjeva založba, 7–8.
- Bernik, V. (2006):** Vsebinske in metodološke spremembe v osnovnošolskih učbenikih zgodovine od konca 19. do začetka 21. stoletja na Slovenskem. Ljubljana, doktorska disertacija.
- Bled, J. P. (1990):** Franc Jožef. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Brinar, J. (1922):** Zgodovina za meščanske šole, II. del: novi vek. Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna.
- Cvirn, J. (2006):** Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji. Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918). Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Dolgan, M. (1989):** Slovenska muza pred prestolom. Antologija slovenske slavnostne državniške poezije. Ljubljana, Univerzitetna konferenca ZSMS – Knjižnica revolucionarne teorije.
- Galkin, I. S., Zubok, L. I., Notovič, F. O. & V. M. Hvostov (1947):** Zgodovina novega veka 1870–1918. Ljubljana, DZS.
- Gestrin, F., Hainz J. & M. Mikuž (1958):** Zgodovina za VIII. razred osnovne šole. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Grdina, I. (1996):** Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovincu ne gane! Cesar Franc Jožef v slovenski literaturi. Zgodovina za vse, III, 1, 46–56.
- Grdina, I. (1999):** Od rodoljuba z dežele do meščana. Ljubljana, APES.
- Grobelnik, I. & I. Voje (1985):** Zgodovina 3. Ljubljana, DZS.
- Gross, M. (1963):** Zgodovina. Obdobje imperializma do prve svetovne vojne. Ljubljana, Zavod za napredek šolstva.
- Grossegger, E. (1992):** Der Kaiser-Huldigungs-Festzug Wien 1908. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Holz, E. (2016):** Potovanja cesarja Franca Jožefa na slovensko ozemlje. V: Antoličič, G. (ur.): Franc Jožef. Ljubljana, Cankarjeva založba, 89–114.
- Hribar, I. (1983–1984):** Moji spomini, I–II, zbral in uredil Vasilij Melik. Ljubljana, Slovenska matica.
- Huber-Frischeis, T. (2016):** »Der Kaiser kennt sein Reich in allen Theilen«. Die offiziellen Reisen Franz Joseph I. V: Petschar, H. (ur.): Der ewige Kaiser. Franz Joseph I. 1830–1916. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 125–134.
- Jenuš, G. (2015):** Slovenci in velika vojna (1914–1918). Studia Historica Slovenica, 15, 2, 301–320.
- Ježernik, B. (2004):** Moč spomina, premoč pozabe. Zgodovina ljubljanskih »nacionalnih spomenikov«. Zgodovina za vse, XI, 1, 5–18.
- Kurent. Ljubljana, 1918.**
- Markovič, P. J. (2007):** Trajnost i promena: društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevice u Jugoslaviji i Srbiji. Beograd, Javno preduzeće »Službeni glasnik«.

- Melik, A. & J. Oražen (1929):** Zgodovina Jugoslovanov za nižje razrede srednjih in njim sorodnih šol. Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna.
- Mikuž, M. (1966):** Zgodovina za 4. razred gimnazij. Ljubljana, Zavod za šolstvo SRS.
- Oražen, J. (1933):** Zgodovina najnovejše dobe (1815–1920) za VIII. razred srednjih šol. Ljubljana, Tiskarna Merkur d. d.
- ÖStA, KA, FA, NFA, HHK HFK/HGK – Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Kriegsarchiv (KA), Feldakten (FA), Neue Feldakten (NFA), Höhere Heereskommandos (HHK), Heeresfront- und Heeresgruppenkommandos (HFK/HGK), Kommando der Balkanstreitkräfte, Karton 283.**
- Paulin, J. (1895):** Velikonedeljski potres v Ljubljani dne 14. aprila 1895. I, in cesarjev obisk. Ljubljana, Josip Paulin.
- Pečnik, M., Pogačnik, J. & F. Roš (1952):** Zgodovina za osnovne šole. Ljubljana, DZS.
- Perovšek, J. (2015):** Slovenci in habsburški vladar v vojnih letih 1914–1918. *Studia Historica Slovenica*, 15, 2, 281–300.
- Rahten, A. (2014):** Prestolonaslednikova smrt. Po sledih slovenskih interpretacij sarajevskega atentata. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Rauchensteiner, M. (2013):** Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie. Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag.
- Rozman, F. (1999):** Obdobje 1848–1918. V: Rozman, F., Melik, V. & B: Repe: Zastave vihrajo. Spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes. Ljubljana, Modrijan, 6–57.
- Silva, P. (1942):** Zgodovina najnovejše dobe za srednje in sorodne šole. Ljubljana, Pokrajinska šolska založba.
- Slovenec.** Ljubljana, 1908.
- Straža.** Maribor, 1915.
- Svoljšak, P. & G. Antoličič (2018):** Leta strahote. Slovenci in prva svetovna vojna. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Valenta, R. (2016):** Vom konservativen Herrscher zum Medienstar. Jubiläen, Festzüge, Audienzen. V: Petschar, H. (ur.): Der ewige Kaiser. Franz Joseph I. 1830–1916. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 119–124.
- Vodopivec, P. (2016):** Franc Jožef in Slovenci. V: Antoličič, G. (ur.): Franc Jožef. Ljubljana, Cankarjeva založba, 65–88.
- Weidinger, L. (2015):** Sissi und die Nachkriegszeit. Eine qualitative Filmanalyse zur Untersuchung der Identitätsfrage am Fallbeispiel »Sissi – die junge Kaiserin«. Magistrska naloga. Univerza na Dunaju.